

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

BAHAEDDİN YEDİYILDIZ
ARMAĞANI

Editör

Ahmet Bican ERCİLASUN

Ankara / 2017

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

© Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2017.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.)
Bahaeddin Yediyıldız Armağanı/ Ahmet Bican Ercilasun
XII+380 s. 24 cm.
ISBN 978-975-456-142-5
1. Bahaeddin Yediyıldız - Biyografi 2. Türk Tarihi 3. Tarih Araştırmaları

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ARMAĞAN DİZİSİ 18

Genel Yayın Editörü
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

TKAE Editörü
Doç. Dr. Bülent GÜL

Editör
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Eser Hakem Kurulu

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM ▪ Prof. Dr. Yunus KOÇ ▪ Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ ▪
Prof. Dr. Mehmet ÖZ ▪ Doç. Dr. Evgenia KERMELE-ÜNAL ▪ Yrd. Doç. Dr. Serhat
Küçük ▪

Kapak ve Sayfa Tasarımı
SEMETEYHAN [B. GÜL]

İletişim Adresi
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Bahçelievler, 7. Cad. 17. Sok. Nu. 38, 06490 Ankara / TÜRKİYE
Tel: (00 90 312) 2133100 **Belgegeçer:** (00 90 312) 2134135
Genel ağ: <http://www.turkkulturu.org.tr>
e-posta: tkaedernegi@hotmail.com

Bahaeddin Yediyıldız Armağanı, Etkileşim Basımevi'nde 500 adet basılmıştır.
(Kazımkarabekir Cad. 85/54-55 İskitler/ANKARA Tel: 3843136)

Ankara /2017

BARKAN VE TİMAR SİSTEMİ*

Mehmet ÖZ**

20. Yüzyıl Türk tarihçiliğinin en önemli isimlerinden ve Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihçiliğinin bir numaralı kurucu babası merhum Ömer Lütfi Barkan'ın telifatının en mühim kısımlarından birisini, belki de birincisini Osmanlı Devletinin toprak meseleleri ve o çerçevede de tımar sistemi teşkil eder.

Her şeyden evvel şurası belirtmeliyim ki, Barkan'ı veya bir başka tarihçiyi ele alırken yaşadığı dönemi ve kendi birikimini göz ardı edemeyeceğimiz hususu izahıta varestedir. Carr'ın dediği gibi, olguları incelemeden önce tarihçiyi incelemek tarihi doğru anlamak ve yorumlamak için dikkat edilmesi gereken en temel düsturlardan biridir.¹ Bu bağlamda, kısaca hatırlatmak gerekirse onun toprak meselesi ve iktisadî konulara ilgisini yeni kurulan Cumhuriyetin karşılaştığı problemlere karşı, toprak reformu gibi çözüm arayışları çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Nitekim yayınlanan ilk çalışmaları "Harb Sonu Reform Hareketleri" (1935) ve "Millî Kurtuluş Hareketlerinin İktisadî Esasları" (1937) adlarını taşır. Bunlarla hemen hemen aynı yıllarda "Osmanlı Devletinin Kuruluş devrinin Toprak meseleleri" (1937 Tarih Kongresi) adlı bildirisini sundu, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihî Esasları" ve "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi sınıfları Hukukî Statüleri" adlı makalelerini neşretti.² 1938 yılında *Ülkü Halkevleri Dergisinde* yayınlanan "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihî Esaslar" makalesindeki şu ifade-ve benzerleri- Barkan'ın tarihçiliğindeki geçmiş-bugün-gelecek ilişkisini açıkça gösteriyor: "Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakların yüksek mülkiyet hakkı(rakabe)nın umumiyetle devletin elinde alıkonularak, bugün kullanılan bir tabirle, *nasyonalize* edilmiş, yani millete ve Mirî'ye mal edilmiş olmaları..."³ Millileştirme/devletleştirme siyasetlerinin o dönemdeki önem ve yaygınlığını hatırlatmaya herhalde lüzum yoktur.

Barkan'ın bazı makaleleri doğrudan, pek çoğu da dolaylı olarak klasik dönem toprak düzeni ve tımar sistemi ile ilgilidir. Bizim değerlendirmemiz doğrudan konuya dair olan incelemelere dayanır. Görüleceği üzere Barkan'ın bu konudaki

* Bu yazı, Vefatının 30. Yıldönümü vesilesiyle Ömer Lütfi Barkan'ı anmak için düzenlenen "Vefatının 30. Yıldönümünde "Ömer Lütfi Barkan Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu" (İstanbul, 12 Aralık 2009) sunulan bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. mehoz@hacettepe.edu.tr

¹ E.H.Carr, *Tarih Nedir*, çev. M.G. Gürtürk, İstanbul 1993, 4. bs., s. 30.

² Eserlerin listesi ve tam künyeleri için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, ss. 905-913. Barkan'ın tarihçiliğimizdeki yeri için bkz. Coşkun Çakır, 'Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine' Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan, *Doğu-Batı*, Eylül-Ekim 2000, 35-62; aynı yazar, "Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme", *TALİD-Türk İktisat Tarihi*, I/1 (2003), ss. 7-63.

³ Barkan, *Toplu Eserler I*, s. 127.

mesaisi özellikle 1935-1945 arasında yoğunlaşmış, daha sonra bu konuda incelediği kaynaklardan elde ettiği verilerle sürgün metodu, servaj vb. hakkında bazı yazılar ile ansiklopedi maddeleri yazmıştır. Bunda herhalde çok-partili demokratik hayata geçişle birlikte Türkiye’de toprak reformu meselesinde devletçi bakış açısının etkisini kaybetmesinin de bir rolü olmuştur.

Hiç şüphesiz Barkan’ın tarihçiliğimizdeki yeri ve önemi burada bütün yönleriyle ortaya konulacaktır. Mehmet Genç’in de belirttiği gibi, Barkan’ın tarihî demografi ve sosyal tarih aşanındaki çalışmaları, tarih araştırmalarını geleneksel metot ve problemlerden kurtararak sosyal bilimlere daha çok yaklaşan bir ampirik disiplin seviyesine yükseltmedeki rolü ve iktisat tarihinin bağımsız bir disiplin olarak gelişmesine yaptığı katkı, onun tarihçiliğimizde taşıdığı öncülük vasfını ortaya koyar.⁴

Barkan’ın Eserinde Osmanlı Timarı

Bu tebliğde esas olarak Ömer Lütfi Barkan’ın çalışmalarının timar sistemine dair bilgi ve kavrayışa kattıkları ve kendisinin bu kuruma dair görüşleri ele alınacaktır. Barkan’ın timar sistemine dair araştırmalarının ve bu sisteme dair temel görüşlerinin billurlaştığı yazıları “Timar” maddesi ile “Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı” makalesidir. Timar sisteminin temellerinden biri olan tahrir usulü ve tahrir defterleri hakkındaki inceleme ve belge yayınları da, bu alanın temellerini oluşturan katkılar olarak hâlâ önemini ve yeniliğini koruyor.

“Timar Maddesi”nin içeriği hakkında bir fikir vermesi bakımından alt başlıkları sıralayalım:

-İştikakı

-Timar Sahiplerinin sayısı ve memleket içinde dağılışı-XVI. asrın sonundaki durum

-Menşe meselesi ve tarihî gelişme-Malikâne sisteminden Osmanlı timarına-Eski timar sahipleri ve yeni rejim (Malikâne-divanî sistemi hakkındaki müstakil makalesinin sonuçlarını burada da verir).

-Sipahi timarının zirai bünyesi ve idari-mali hususiyetleri-Toprağa bağlılık prensibi ve diğer mükellefiyetler-Timarlardaki idari ve mali muhtariyetin dereceleri- Serbest olan ve olmayan timarlar-Yerli bir asalet sınıfı olarak timarlı sipahiler- Timar dağıtımında usuller-Miri arazi rejimi ve timarlı sipahiler

-Timar sisteminin bozulması ve ıslahat teşebbüsleri-Koçi Bey’in ıslahat layihaları-Koçi Bey ve IV. Murad’ın icraatı-Paşmaklık-Timarlı sipahi ordusunun mevcudu meselesi-Dağılmanın son safhaları

Barkan sistemin şu yönlerini özellikle vurgular:

-Osmanlılara özgülüğü,

-Osmanlı merkezîyetçi yönetiminin ve fetih siyasetinin bir aracı oluşu,

-Zaman içerisindeki değişimler ve bunların sonuçları.

⁴ “Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine”, *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, 1986, s. 442

Şimdi bunları tek tek ele alıp inceleyelim.

Timar Sisteminin özgünlüğü veya Barkan'a Göre Timar ve Feodalite

Türkiye'de Marksist ve neo-Marksist aydınlar Osmanlı toplum düzeni ve feodalite meselesi bağlamında feodalite, merkezi feodalizm, ATÜT, Dünya Sistemi vb. modelleri, veri kaynağı olarak başta Barkan olmak üzere İncelik, Akdağ gibi tarihçileri kullanarak, uyarlamaya çalışırken konu ile ilgili ampirik çalışma yapan tarihçileri sıklıkla Osmanlı düzenini evrensel tarih içerisinde ele almamak ile eleştirirler. Ayrıca Osmanlı düzenini idealize etmesi, serf ile kıyasladığı reayayı hür köylü sayması da bu eleştirilerden nasibini alır.

Burada Barkan ile ilgili bir örnek olarak feodaliteyi Avrupa tarihinin belirli bir dönemine ait tarihsel-sosyal bir kategori değil de bütün insanlığın gelişim çizgisi içinde evrensel bir aşama olarak kabul eden Marksist bakış açısıyla tanımlayan Halil Berktaş örneğinde Barkan'a yönelik eleştirilere kısaca değineceğim. Türk tarihçiliğini temel yanlışlarını kendi bakış açısıyla değerlendiren ve bu çerçevede milliyetçiliğin tarihçilik önünde esas engel haline geldiğini öne süren Berktaş, Barkan'ın aslında zaman zaman "Osmanlı toplumunun ekonomik temelini evrensel ortaçağ sorunsalı içine oturtmaya fazlasıyla" yanaştığını ancak ana çizgisinin farklı olduğunu, metodolojik çıkış noktasının tarih ve sosyoloji arasındaki farklılığa dair görüşlerinden yani tarihin zamana ve mekana ait hususî şekiller üzerinde dururken "umumî ve birçok dereceli tecritlerle ulaşılabilecek müşahabetlerin" sosyolojinin işi olduğunu ileri sürerek Köprülü'nün tersine sosyoloji ve ekonomiyi tarihçilere adeta yasakladığını ileri sürer.⁵ Berktaş Barkan'ın timar sistemi-feodalite ilişkisinde eleştirirken, onun ampirisizmin ve tarihsiciliğin etkisiyle belgeleriyle arasına mesafe koyamadığı için kaynaklarının- yani onları üreten Osmanlı devletinin- ideolojik bakış açısıyla sorgulamasız bir özdeşleştirmeye girdiğini ileri sürer.⁶ Özellikle "Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü" makalesinde⁷ ileri sürdüğü İmparatorluğun nevi şahsına münhasır tuhaf bir mahluk olduğu ve hepsi kendisine ait hedefleri takip ettiği tarzındaki ifadeleri zikreder ve sonra onun reayanın toprağa bağlılığı, sipahinin kafirlere karşı savaştığı için reayanın artı ürününe sahip olmasını meşrulaştırmasını ve Osmanlı reayasının Batılı serfe nazaran hür köylü olduğu görüşünü eleştirir.⁸

Barkan'ın bu konudaki ifadelerine baktığımızda feodalizm tartışmalarına yöntem olarak hangi açıdan yaklaştığını şöyle açıklar: "Konunun arz ettiği büyük öneme rağmen, timar sistemi hakkındaki araştırmaların bugünkü durumunun modern tarih anlayışının icaplarına cevap verecek seviyede olduğu söylenemez. Bu yüzden, biraz da bu devri küçümsemek ve lânetlemek gayretiyle, bir taraftan Balkan milletlerine

⁵ Halil Berktaş, "Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türkler'in İktisadî ve Toplumsal Tarihi", *Türkiye Tarihi I-Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul 1995, c. I, 4. Bs., 25-136. Köprülü bir liberal-milliyetçi iken Ö. Lütfi Barkan, Tek Parti ve Milli Şef dönemlerinin tipik bir devletçi milliyetçisiydi diyen Berktaş onun Köprülü ve Akçura gibi tarihçilere kıyasla, çok daha fazla, kendisine tarihçi olmasını emreden Kemalist devletin bir ürünü olduğunu ekler.

⁶ H. Berktaş, "The Search for the Peasant in Western and Turkish History/Historiography", *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, ed. H.Berktaş-S.Faroqhi, Londra 1992, ss. 109-184, bkz. s. 150.

⁷ Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 787-788.

⁸ Berktaş, "The Search for...", s. 155-156.

koyu bir esaret devri yaşatan, zamanını şaşırılmış bir ‘Osmanlı Feodalitesi’ tezi hararetle işlenirken, diğer taraftan feodal düzenin tam bir red ve inkârı demek olan ‘Asya Tipi Üretim Tarzı’ doktrini ile İmparatorluğunu ekonomik ve sosyal yapı bakımından insanlığın Marks’cı genel gelişim şeması içindeki ‘kölelik’ ve ‘feodalite’ çağlarını dahi henüz idrak etmemiş basit ve ilkel bir varlık olarak asırlar boyunca Orta-Doğu’da hakim kalabilmek imkânı da hasıl olmaktadır.

“Bu gibi tezadlara düşmemek için, yeterli bilgilere sahip olmadan hazır yapılmış ideolojik ‘modeller’le oynamaktan ve olayları dar kalıplar içine zorla sokmaya çalışmak gayretinden vazgeçerek, daha fazla vak’a toplayarak çalışmak ve müşahhas tarihî realiteye kadar inmek zarureti vardır”. Dolayısıyla tımar sistemini feodal düzen ile karşılaştırırken arşiv belgelerine dayalı araştırmalara istinat ettiğini vurgular.⁹ Daha sonraları Halil İnalçık, mirî arazi rejimi ve tımar sistemine dayalı Osmanlı toplum düzenini, kadim köklere dayalı, “çift-hane sistemi” olarak tanımlayacaktır.

Her şeyden önce Barkan tımar sisteminin dayandığı nesnel şartların (para ekonomisinin gelişmemesi, vergi gelirlerinin merkezi hazine tarafından toplanıp sonra maaş olarak dağıtılmasının zorlukları vb.) ve bu şartlar dolayısıyla vergi gelirlerinin bir nevi maaş gibi tahsisi usullerinin evrenselliğini açıkça kabul eder. (Osmanlı iktisat siyasetinin temel ilkelerini, işe, gelenekçilik ve fiskalizm olarak ortaya koyduğu çalışmalarında Mehmet Genç, söz konusu nesnel şartların bu ilkelerin oluşmasındaki rolünü ve nihai tahlilde bu üçlü referans sisteminin temelini de üretim faktörleri üzerinde devlet denetimi olduğunu vurgular.)¹⁰ Fakat Barkan öte yandan “feodal düzen”in alametlerinden biri olarak toprağa bağlılık ilkesini irdelerken tımar sisteminde çift-bozan resminin feodal düzendeki toprağa bağlılığı hatırlatan bir kalıntı olmakla birlikte tımar düzeninde tımar sahiplerinin bu tür yetkilerinin feodalitedeki gibi “şahsî ve hususî bir tâbiyetin, sahipleri toprağa yerleştirilmiş köleleri ve bu kölelerin emeği üzerindeki tasarrufunun neticesi değil, belki teşkilâtî bir devlet nizamına mahsus bir Kamu Hukuku müessesesi” olduğunu ileri sürer. Tahlilinin sonunda ise Osmanlı devlet anlayışının uzun süre “sosyal ve ziraî ilişkiler bakımından “feodal” diyebileceğimiz bir düzenin tasfiyesi şeklinde” geliştiğini, “Türk tımar sistemini, yabancı ülkeleri istilâ ve işgal eden bir devletin insafsız bir sömürü için feodal müesseseler yaratması şeklinde izah etme”nin doğru olmadığını, tımar düzeninde “eski feodal ilişkilerin özelliklerini yansıtan bazı kurallar bir müddet yaşamağa devam etmiş” olabilirse de bunların gerçek muhtevalarından arta kalan şekiller olarak varlıklarını sürdürdüklerini ileri sürer.¹¹

Tımar sistemine dair kitabının sonuç kısmında bu soruna eğilen Beldiceanu da Batıdaki biatlerin dallanıp budaklanmasına karşı Osmanlı merkeziyetçiliği, hem reayayı hem de sipahiyi kapsayan merkezi tahrirlerin benzerlerini Batı’da kavranılamaz oluşu, yasaların yazılı oluşu, para darbının devlet tekelinde bulunması vb. farklılıkları vurgular, Barkan ve İnalçık’ın reayanın belli bir özgürlüğe sahip olduğunu gösterdiklerini ve hem reayanın hem de sipahinin nihai analizde devlet için çalıştığını ekler.

⁹ Barkan, “Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı”, s. 1-2.

¹⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s. 67.

¹¹ Barkan, “Feodal Düzen...”, 23-24.

Her iki sistemdeki benzerlik (toprağın köylülerin değil batıda senyörlerin Osmanlı'da devletin mülkiyetinde oluşu, ekonominin aynı karakterinin ağır basması, tek merkezden yönetimin zorlukları, hakim ideolojik yapının din oluşu, yönetici/üretici zümreler arasında hukukî ve malî ayrılık, imtiyazlı zümrelerin irsî karakteri) ve farklılık (Osmanlı'da çıplak mülkiyetin devlete aidiyeti, Batıdaki adem-i merkezîyete karşı Osmanlı'da merkezîyetçilik, Batının tersine Osmanlı'da angaryanın önemsiz boyutlarda oluşu, sipahilerin hukukî yetkilerinin olmayışı ve dirlik dağıtamamaları; sipahiliğin kapalı bir kast olmayışı, kamu gücünün aristokratik nitelik taşımaması, Batıda artığa emek-rant yoluyla el konurken Osmanlı'da artığın bir kısmına vergi olarak el konması, ve nihayet Batıda somut bir serf-senyör ilişkisine karşı Osmanlı'da soyut bir devlet-fert ilişkisi olması) unsurlarını ayrı ayrı şemalar halinde tespit ve tahlil eden sosyolog Suna Başak Avcılar, pozitivist bilim anlayışının yerini göreliliğe ve Popper'cı yanlışlanabilirliğe merkezi yer veren yeni bilim anlayışının almasıyla Osmanlı'nın kendine özgü olduğunu savunan görüşün güçlendiğini belirler.¹²

Batı Avrupa merkezci bir evrensellik algısının ürünü olan teorik yaklaşımların Osmanlı toplum düzeni üzerinde daha derinden düşünmemizi sağlamaları dışında bu alana herhangi bir ciddi katkı yapmaları söz konusu olmamıştır. Bu bahsi bitirirken Mehmet Genç'in, genel olarak Osmanlı devletinin kendine özgü niteliği konusu üzerinde dururken kullandığı şu ifadelerin aslında meseleyi çok iyi açıkladığına inanıyorum:

"...Osmanlı'ya ait tutum, ilke, değer ve ilişkileri belirtirken, bunların tek tek veya tümü ile Osmanlı'ya, sadece Osmanlı'ya ait olduğunu düşünmeye elbette imkân yoktur.

"Osmanlı devleti tikel, bireysel bir olgudur; o bireyi tanımlarken aranan özelliklerden her biri diğer devletlerde de bulunabilir; bunda tanımlamamızı sakatlayan hiçbir nokta yoktur."¹³ Barkan'ın timar sisteminin Osmanlı'ya özgü yanlarını vurgulaması, bu sistemi oluşturan unsurların veya sistemin özelliklerinin feodaliteyle tamamen farklı olduğunu ileri sürmesi anlamına gelmemiş; o sadece iki sistem arasında esaslı farklılıklar olduğu fikrini savunmuştur.

Osmanlı Devlet ve Toplum Düzeni Çerçevesinde Timar Sisteminin İşlevi

Barkan'ın bakış açısında göre Osmanlı Devleti, "her şeyi yutan devasa ve kadiri kül bir" devlet iradesiyle "ekonomik, sosyal ve demografik her türlü kuvvetleri, kendisine mahsus bir nizam ve ahengi kurmak için" çalışan bir devlettir. "İmparatorluk sosyal bünye ve teşkilat itibarıyla tamamen askeri bir mahiyettedir."¹⁴ Mirî arazi rejimi ve timar sistemi de reaya-askerî arasındaki ilişkileri tanzim etmek işlevi itibarıyla bu düzenin en temel kurumlarından biri idi. Ancak Barkan her şeyin kanun yapanların iradesine göre şekillendiğini veya bir defada olup bittiğini düşünmenin yanlışlığını -dolayısıyla Osmanlı nizamını tarih-dışı bir anlayışla ele almanın sakatlığını- da sıkça hatırlatır. Gerçekten de Osmanlı Devletinin fethettiği

¹² Suna Başak Avcılar, *Türk Sosyal Bilimcilerin Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Doktora Tezi, H.Ü. Sosyoloji ABD, Ankara, 1994, 280-289.

¹³ Devlet ve Ekonomi, s. 79-80.

¹⁴ "...Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü", *Toplu Eserler I*, s. 725 vd.

yerlerde örf ve adetlerin devamına izin veriş ve yerli asalet sınıflarının imtiyazlarını koruması da Barkan'ın ampirik çalışmalarında üzerinde durduğu olgulardan biridir. Bu meyanda eski yönetici ailelerin Osmanlı döneminde dirlik sahibi olarak varlıklarını idame ettirmelerine, başta İnalçık olmak üzere başka tarihçilerin bulgularını da değerlendirerek Balkanlardan, Anadolu'dan ve Arap topraklarından örnekler verir.¹⁵

Barkan, kanunnamelerde kesin hükümler gibi vaz' edilen kuralların gerçekten aynen uygulanmadığını ve dolayısıyla Osmanlı sisteminin esnek ve pragmatik özelliğini de belgelerle açıklar. "Ata ve dededen sipahizâde" olmayanların şartlar gereği timar sahibi olmasının yaygın oluşu konusunun altı çizilirken II. Bayezid devrinde Kili ve Akkerman seferleri için çıkarılan bir fermanda "gazâdan ve cihad'dan sefâlu ve yarar yoldaş olub... yoldaşlığı ile timar almak isteyenlerden âlât-ı harbleri..." ile geleceklere timar vaad edilmesi örnek gösterilir.¹⁶ Muahhar çalışmalar Osmanlı sisteminin bu pragmatizmi ve şartlara uyum yeteneğinin hayatiyeti üzerinde daha da ayrıntılarıyla duracaktır.

Devletin genelde imar ve iskan ve o arada aşiretleri iskan politikasında timar sisteminin rolü konusunda belgeler¹⁷, sayımlar sonrasında timar dağıtımının nasıl yapıldığı¹⁸, özellikle konar-göçer unsurların yaşadığı yerlerde çıkan isyanlarda Osmanlı-öncesi köklere sahip sipahilerin oynadığı roller¹⁹ vb. de Barkan'ın timar sistemi bağlamında önemle üzerinde durduğu konulardır.

Timar Sisteminde Değişme veya Bozulma

Timar sisteminde 16. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan değişim veya Osmanlı ıslahat layihası yazarlarının kavrayışıyla "bozulma" süreci de Barkan tarafından çeşitli yönlerden tahlil edilmiştir. Mesela, "Yeni Sayımların Timar Sisteminin Tasfiyesine Yol Açan Bazı Yönleri" üzerinde durmuştur. XVI. yüzyıl sonlarına doğru meydana gelen fiyat artışları sipahilerin mahsulden hisse olarak aldığı hububatın akçe cinsinden miktarını arttırmış ve beratlarındaki miktarı aşmıştır. Bu durumda devlet ya defterlerdeki tahrir kıymetlerini dondurmali-ki buna dair örnekler var- ya da timar kadrolarının nominal gelir sınırlarını iki-üç misli arttırmalıydı. Ne var ki devlet içine düştüğü mali sıkıntı dolayısıyla bunları görmezden gelmiş ve neticede sipahiler mali açıdan zayıflamıştır.²⁰ Bu konuda Ayn Ali Efendi'den başlayarak bazı risale yazarlarının bürokratik sistemde kayıtların sağlıklı tutulmamasına, rüşvet ve iltimasla timarların hak etmeyenlere verilmesine büyük önem atfettiğine dikkat çeken Barkan bu "bozulma"nın ardında başka sebeplerin aranması gereğini belirtir, Koçi Bey vb.nin yapılması gerekli ıslahata dair görüşlerini doğru bulmaz ve bunları "artık mâziye karışmış bir devrin ideal nizamında arayan romantik bir muhafazakârlık" olarak niteler²¹. Onun fikirlerinin de etkisiyle IV. Murad'ın emriyle vezir Hüseyin Paşa'nın Rumeli'de timarların teftişini de değerlendiren Barkan, "yaşama gücünü çoktan tüketmiş olan timar sistemini eski

¹⁵ "Timar", s. 297-302.

¹⁶ "Timar", s. 313-314; "Feodal Düzen...", s. 18-19.

¹⁷ *Hüdavendigar Livası*, s. 33-37.

¹⁸ A.g.e., s. 47-57.

¹⁹ "Timar", s. 300.

²⁰ *Hüdavendigar Livası*, s. 50-53.

²¹ "Timar", s. 322.

canlılığı ile ihyâ etme'nin mümkün olmadığını yazar. Bilahare 18. ve 19. yüzyıllardaki gelişmeleri özetleyen Barkan Tanzimat dönemi başlarında sistemin, klasik devre damgasını vuran yeniçeriliğin II. Mahmud devrinde kanlı bir şekilde tasfiye edilmesinin tersine, sessiz sedasız bir şekilde ortadan kalkışını anlatır.²²

Bu süreçle ilgili olarak üzerinde durulan hususlardan birisi de timarlı mevcudunun değişmesidir. Barkan, son yıllarda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün tıpkıbasım ve dizinlerini yayınladığı 1530 yılında, daha önceki tahrirlerin sonuçlarının bir özeti olarak tertip edilen Muhasebe-i Vilayet defterlerine ve kendisinin yayınladığı 1527-28 tarihli malî yılı bütçesine dayanarak imparatorlukta timarların sayısı (37 521) ve türlerini, sipahi timarlarının ülke genel bütçesi içindeki paylarını (Mısır hariç yüzde 49,8, dahil yüzde 37), cebelilerle birlikte timarlı ordusunun sayısını (70-80 000) vb. ortaya kor. Bazı kaynaklara (Sofyalı Ali Çavuş Risalesi gibi) göre 17. yüzyıl ortalarında cebelilerle birlikte timarlı sipahi ordusunun 200.000'e ulaştığını yazar.²³

Barkan'dan sonra timar sistemiyle ilgili araştırmalar artarak devam etti. Bunlar arasında, Nicoara Beldiceanu'nun²⁴ kitabı gibi bazıları genelde klasik dönemde sistemin mahiyetine dair bilgilerimizi derinleştirdi, bazıları ise iyi bilinmeyen bazı yönleri ortaya çıkarmayı hedefledi. Mesela, Halil İnalçık'ın "Military and Fiscal Transformation, 1600-1800" makalesi²⁵ 17-18. yüzyılda askerî ve malî sistemlerin birbiriyle etkileşim içinde geçirdiği dönüşüme ışık tutarken Douglas Howard'ın çalışması²⁶, IV. Murad devrindeki ıslahat çabası özelinde 17. yüzyılda Osmanlı timar sisteminin dönüşümünü ampirik olarak ortaya koymaya çalıştı. Barkan'ın IV. Murad devrinde Rumeli'de yapılan teftişe değinir ve mahiyetini tahlil eder; özellikle Howard'ın çalışmasından anladığımız kadarıyla aynı dönemde Anadolu'da da teftiş yapılmıştır. Ayn Ali'nin naklettiğine göre 7311 kılıç olan Anadolu Eyaletindeki kılıç miktarı 1632-3 teftişinde 5313 olarak tespit edilmiştir.²⁷

Barkan eserlerinde timar sayıları ve cebeli miktarlarının yüksekliğine rağmen savaş meydanlarında sipahilerin görülmeşi üzerinde de durur. Bu konuda Ayn Ali, Koçî Bey, Sofyalı Ali Çavuş, Evliya Çelebi gibi kaynakları değerlendirir. Günümüzde bu alanda yeni belge ve araştırmalarla daha fazla açıklık getirilmiştir. Mesela, Timarlı ordusunun 16. Yüzyıldan 17. yüzyıla geçirdiği değişime dair Fodor ve David'in araştırması bu hususu çarpıcı biçimde açıklar. 1527'de 37,408, 1631'de 19,930 kılıç timar sahibi ve cebelisi bulunan Rumeli eyaletinde (azalma kısmen yeni eyaletler ihdasından ileri gelir) 1697-98'de bu sayı 9118'dir. Kılıç sayısı 10,668'den 3,441'e, cebeli sayısı ise 26,720'den 5,677'ye düşmüştür. Geleneksel timarlı ordusunun önemini kaybetmesine paralel olarak sayıları artan eyaletlerin valileri ve

²² "Timar", 328-331)

²³ "Timar", *İA*; "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler-Tartışmalar* 8-10 Haziran 1973, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 1975, s.3-4.

²⁴ XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar, çev. M.A.Kılıçbay, Ankara 1985.

²⁵ "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), ss. 283-337.

²⁶ *The Ottoman Timar System and Its Transformation*, 1563-1656, Indiana University, Basılmamış Doktora Tezi, 1987.

²⁷ Howard, a.g.tez.

sancakların beylerinin kapılarındaki askerlerin sayısı artmıştır. Nitekim 1697-98 seferinde cephedeki ordunun kompozisyonu şöyledir: Toplam 95,405 askerin % 39'u (37,487) sipahi, % 61(57,918)'i piyadedir. Kapıkulları ordunun % 37'sini teşkil ederken, beylerbeyi ve sancakbeyi kapı halkları % 16, geleneksel timarlılar yüzde 12, timarlı olmayan eyalet askerleri (bunların da yüzde 37'si gönüllü, sekban vb. sipahiler; yüzde 63'ü gönüllü, kale muhafızı, tüfenkçi vb. piyadelerdir) % 15, ücretli mirî piyade tüfenkçiler yaklaşık % 10, gönüllüler (serdengeçti) yüzde 4.6 kadarını oluşturuyordu.²⁸

Sonuç

Halil İnalçık hocamızın ifadesiyle “tarihçiliğimize bir devrim getirmiş” olan Barkan, Annales ekolünün o zaman için yeni olan ve toplumu bütün olarak incelemeyi esas alan “sosyal ve ekonomik tarih görüşünü tam bir yetkiyle Türk tarihçiliğinde temsil etmiştir.”²⁹ Sosyal ve ekonomik tarihin diğer alt alanları gibi mirî toprak rejimi ve timar sistemi konularında da modern tarihçiliğimizdeki öncü çalışmaların büyük çoğunluğu onun tarafından gerçekleştirilmiştir. Hiç şüphesiz timar sistemi hakkında ve bilhassa da timarın 16. Yüzyıldan sonraki tarihine dair sonraki araştırmalar çok önemli yeni katkılar getirmiştir; bununla beraber gerek, kanunnamelerin neşri, tahrir sürecine dair belge neşri ve tahliller vb. ampirik düzlemdeki katkıları gerekse timar sisteminin kuramsal boyutu açısından Barkan'ın inşa ettiği sağlam temel, kılavuz olarak hâlâ önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA*

Ö. L. Barkan'ın Klasik Dönem Toprak Düzeni ve Timar Sistemi ile Doğrudan Alakalı Eserleri

- “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri”, *II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul 1937, Kongreye Sunulan Tebliğler*, İstanbul 1943, ss. 1002-1013.[yeniden basımı: TTM]
- “Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi-Sınıfların Hukukî Statüsü”, *Ülkü*, IX/49, (Mart 1937), s. 33-48, IX/50 (Nisan 1937), s. 101-116, IX/53 (Temmuz 1937), 329-341, X/56 (I. Teşrin [Ekim] 1937), s. 147-159, X/58 (I. Kânun [Aralık] 1937), s. 293-302, X/59 (II. Kânun [Ocak] 1938), s. 414-422.[yeniden basımı: TTM]
- “Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, *Ülkü* XI/61 (Mart 1961, s. 51-63, XI/63 (Mayıs 1938), s. 233-240, XI/64 (Haziran 1938), s. 339-346. [yeniden basımı: TTM]

²⁸ Géza Dávid-Pál Fodor, “Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century”, *Eurasian Studies*, IV/1 (2005), ss. 157-188.

²⁹ “Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar”, *Doğu-Batı, Makaleler II*, Ankara 2008, s. 300; ayrıca bkz. aynı yazar, “Fransız Annales Ekolü ve Türk Tarihçiliği”, aynı yer, ss. 311-324.

* Barkan'ın konu ile ilgili çalışmalarına dair bu Kaynakça'da yer alan çalışmalardan daha sonra *Türkiye'de Toprak Meselesi* adlı eserde tekrar yayınlananlar [TTM] kısaltmasıyla ifade edilmiştir. Bunların bazıları H. Özdeğer'in yayına hazırladığı derlemede de vardır : Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi-Tetkikler Makaleler*, 2 cilt, İstanbul 2000. Bunlar da [ODSET] kısaltmasıyla gösterildi.

BARKAN VE TİMAR SİSTEMİ

- “Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller I. Malikâne-Divânî Sistemi”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* II (1932-1939), 1939, ss. 119-184, ek 3 fotokopi [yeniden basımı: TTM, ODSET]
- “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri”, *İFM*, I/1 (Birinci Teşrin 1939), 29-74, I/2 (İkinci Kânun, 1940), s. 198-245, I/4 (Temmuz 1940), s. 394-447. [TTM]
- “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, II/1 (Birinci Teşrin 1940), s. 20-59; II/2 (II. Kânun 1941), s. 214-247. [ODSET]
- “İslâm-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller I. Şer’î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”, *Hukuk Fak. Mecmuası*, VI/1 (1940), s. 156-181. [TTM, ODSET]
- “İslâm-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller II. Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı”, *Hukuk Fak. Mecmuası*, VII/1 (1941), s. 157-176. [TTM, ODSET]
- “İslâm-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller III. İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyetleri”, *Hukuk Fak. Mecmuası*, VII/4 (1941), s. 906-942. [TTM, ODSET]
- “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Vakıflar Dergisi*, II (1942), 279-386.
- XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar I*, İstanbul 1943 [Tıpkıbasım. İstanbul 2000]
- “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İFM*, XI/1-4 (1949-50), s. 524-561, XIII/1-4(1951-1952), s. 56-79, XV/1-4(1953-1954), s. 209-237. [ODSET]
- “Osmanlı Devrinin Eşkıncülü Mülkleri veya Mülk Timarları Hakkında Notlar”, *Zeki Velidi Togan’a Armağan*, İstanbul 1950-1955, s. 61-70. [TTM]
- “Türkiye’de Servaj Var mı idi?”, *Bellekten*, XX/78 (1956), s. 236-246. [TTM]
- “Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler Tartışmalar*, 8-10 Haziran 1973, Ankara, Ankara 1975, s. 1-24. [TTM]
- Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, (E. Meriçli ile), Ankara 1988.

Ansiklopedi Maddeleri:

- “Çiftlik”, *İA*, III, 392-397. [TTM]
- “Kanun-nâme”, *İA*, VI, 184-196.
- “Öşür”, *İA*, IX, 485-488. [TTM]
- “Timar”, *İA*, XII/1, 286-333. [TTM]
- “Daftar-ı Khakani”, *EI* (Leiden).